

СКРИПКА

1

Сьогодні, діти, я вам трохи заграю на скрипці. Немає, здається мені, нічого кращого, ніж коли вміють грати на скрипці. Не знаю, як ви, а я, відколи дійшов до розуму, душі не чув у скрипці і любив музику, просто як саме життя. Коли тільки в містечку було десь весілля, я перший біг зустрічати музик, прокрадався ззаду до контрабаса, тягнув за товсту струну — бум! — і втікав. Бум! — і втікав. За оцей "бум" я одного разу мав від Берла-баса добру прочуханку. Берл-бас, сердитий єврей з плескуватим носом і гострим поглядом, удав, ніби не бачить, як я крадуся до контрабаса, і коли я простяг руку до товстої струни, він схопив мене за вухо і урочисто провів до дверей.

— Геть, байстрюче, з очей моїх.

Та це мене мало чого навчило. Я не відходив од музикантів ні на крок. Я любив їх усіх — від Шайки-скрипаля з чудовою чорною бородою і тонкими білими пальцями, аж до Геці-барабанщика, з величеньким горбом і чималою, вибачайте на слові, плішиною на голові. Не раз я слухав гру музик, лежачи під лавою,— бо мене гнали додому,— і звідти, з-під лави, дивився на Шайчині тонкі пальці, як вони літають над струнами, і прислухався до солодких звуків, які він так майстерно добував із своєї скрипочки.

Після того я кілька днів ходив мов зачарований, і Шайка з його скрипкою стояв у мене перед очима. Вночі я бачив його уві сні, а вдень він не виходив мені з голови.

Я уявляв собі, що я — Шайка, вигинав ліву руку і ворушив пальцями, а правою рукою водив наче смичком, схиляв при цьому голівку набік, очі трохи примружував,— все точнісінько, як Шайка.

Коли вчитель Нота-Лейб помітив,— це було саме під час навчання,— що я щось виробляю руками, закидаю голову і примружую очі, він дав мені доброго ляпаса.

— Ач, гультяю. Його вчать абетки, а він міні корчить, гав ловить!

2

Я дав собі слово: будь-що-будь, а я матиму скрипку, хоч би це коштувало не знаю скільки! Але з чого зробити скрипку? Звичайно, з ялини! Та легко сказати — ялина. Де дістати цього дерева, коли воно, кажуть, не росте в наших краях? Що ж робить бог? Він підказує мені таку думку: у нас була стара канапа, спадкова канапа, ще від діда Ан-шела; за неї сварилися двоє моїх дядьків з небіжчиком татом: дядько Беня доводив, що він — старший син і канапа належить йому, а дядько Сендер — що він наймолодший і канапа належить йому. Тато, мир йому, доводив, що хоч він тільки зять і на канапу права не має, але ж коли його дружина, тобто моя мати,— єдина дочка, то канапа повинна належати їй. Це по-перше. По-друге, канапа стоїть у нашій хаті, отже, канапа — наша канапа. Тоді встряли обидві тітки — тітка Іта і тітка Злата — і почалася сварка: "Канапа, канапа..." Все місто пішло ходором від цієї канапи. Одно слово, канапа лишилася нашою.

Була вона простою дерев'яною канапою, тільки облицьована тонкою фанерою, що подекуди відставала. Ось ця фанера, що відставала, і була справжньою ялиною, яка йде на скрипки,— так я чув у хедері. Канапа мала одну хибу, дуже зручну для мене, а саме: коли сядеш на неї, то вже не зможеш підвестися, бо вона стояла похило, трохи скособочившись, а посередині була вибоїна. Оскільки ніхто не хотів сидіти на ній, її засунули в куток і дали їй "чисту відставку".

Ось на цю канапу я й накинув оком. Смичок я приготував собі вже давно. У мене був товариш Шимек, син візника Юдла, він пообіцяв мені кілька волосин з хвоста батькового коня. А живицю, щоб натирати

смичка, я мав сам. Я не любив покладатися на чудеса. Виміняв її у свого товариша Меєра за сталеву пластинку з маминого криноліна, який валявся на горищі. З цієї пластинки Меєр зробив собі потім ножика, добре нагостреного з обох боків.

У мене виникло бажання знову помінятися з ним, але він odmовився і розкричався:

— Ач який розумний! Що ви скажете про нього? Я працюю три ночі, гострю, гострю, порізав собі всі пальці, а він тепер приходить і хоче мінятися назад!

— Дивіться на нього! — кажу я.— Не хочеш — не треба. Пхе, велике діло кусок сталі!.. Мало там сталі у нас валяється на горищі! Вистачить дітям і онукам.

Одно слово, я маю все, що треба. Лишилося тільки одпо: відколупнути ялину з канапи. Я вибрав для цього дуже зручний час. Коли мати пішла до крамниці, а тато по обіді ліг спочивати, я забрався в куток з цвяхом у руках і ретельно взявся до роботи. Тато крізь сон почув, що хтось порається. Він спочатку, мабуть, подумав, що в хаті миша, і почав гукати здалека: "Киш, киш!" Я завмер... Тато повернувся на другий бік, а я, почувши, що він хропе, знову взявся до роботи... Раптом дивлюся: тато стоїть і дивиться на мене чудним поглядом,— видно, він зразу ніяк не міг второпати, у чому річ. Потім, коли побачив понівечену канапу, він витяг мене звідти за вухо і так відлупцював, що мене довелося відливати холодною водою.

— Схаменися, що ти зробив дитині? — лементувала мати із слізьми на очах.

— Твоє золотко! Він мене живцем зажене в могилу,— каже тато, блідий як крейда, хапається за груди і заходиться кашлем на кілька хвилин.

— Нащо ж брати так близько до серця? — каже йому мати.— Ти й так хворий. Подивись, який вигляд у тебе, прости господи!

3

Бажання грати на скрипці зростало разом зі мною. Що старший я ставав, то більше міцніло це бажання. І, як на зло, мені щодня доводилося слухати музик. Якраз посеред дороги між нашою хатою й хедером стояла маленька землянка, і звідти завжди чути було різні звуки й голоси різних інструментів, переважно звуки скрипки. Там жив музикант Нафтоле Безбородько, із закладеними за вуха пейсами, у підрізаній капоті з твердим коміром. Ніс у нього був величенький, неначе приліплений, губи товсті, зуби чорні, обличчя рябе, і ніяких слідів бороди. Через це звали

його Безбородьком. Жінка була в нього висока й товста, її прозвали "прамати Хава". Дітей було в них з півтори дюжини, якщо не більше. Обідрані, напівголі і босі, і всі вони, від найстаршого до найменшого, грали: цей на скрипці, той на альті, інші на контрабасі, на тромбоні, на флейті, на фаготі, на арфі, на цимбалах, на балалайці, на барабані або на тарілках. Серед них були й такі, що вміли виводити найскладніший мотив на губах, на зубах, на склянках або горщиках, на шматочках дерева, а то й на щоках,— чортенята, бісенята, і все!

З цією сімейкою я познайомився зовсім несподівано. Одного разу я стояв під їхнім вікном і слухав, як вони грають. Старший син, Пиня-флейтист, хлопець років п'ятнадцяти, але босий, помітив мене, вийшов до мене і спитав, чи подобається мені їхня гра.

— Було б добре,— кажу я,— якби я грав отак хоча б через десять років!

— Ти можеш цього досягти,— каже мені Пиня і натякає, що за два карбованці на місяць його батько навчить мене грати, а як схочу, то й він згодний вчити мене.

— На якому інструменті,— запитує він,— ти б хотів грати? На скрипці?

— На скрипці!

— На скрипці? — каже він.— Можеш платити два з половиною карбованці на місяць? Чи й ти така голота, як я?

— Платити можу,— відповідаю я,— але цього не повинні знати ні тато, ні мама, ні вчитель.

— Крий боже! — каже він.— Кому цікаво роздзвонювати? Чи не знайдеться у тебе цигарки або тютюну на цигарку? Ні? Не куриш? То позич мені п'ятака, я сам собі куплю цигарок. Тільки не кажи нікому, бо батько не повинен знати, що я курю. А коли мати дізнається, що в мене гроші, вона їх просто відбере і купить бубликів на сніданок. Ходімо до хати, навіщо нам тут стояти?

4

Украй схвилюваний, відчуваючи, як калатає серце і тремтять ноги, я переступаю поріг цього маленького раю. Мій новий товариш Пиня відрекомендував мене своєму батькові:

— Хлопчик Шолом, синок багатія Нухима, має охоту вчитися на скрипці.

Нафтоле Безбородько підгорнув пейси, поправив комір, застібнув капоту і почав зі мною довгу розмову про гру взагалі і гру на скрипці зокрема. Дав мені зрозуміти, що скрипка — найкращий з усіх інструментів, старшого й кращого за скрипку немає нічого на світі.

Справді, чому перед у грі завжди веде скрипка, а не тромбон чи флейта? Тому, що скрипка — мати всіх інструментів.

Так читав мені лекцію з музики Нафтоле Безбородько, розмахуючи при цьому руками і шморгаючи носом, а я стояв і, дивлячись йому в рота, жадібно ковтав його слова.

— Скрипка, розумієш ти,— вів далі Нафтоле Безбородько, очевидно, сам задоволений з лекції,— скрипка, розумієш, найстарший за всі інші інструмент. Перший скрипаль у світі був Тувал-Каїн чи Мафусаїл *, я вже не пам'ятаю добре,— ти мусиш краще знати, ти, певно, вчишся у хедері. Другий скрипаль — цар Давид *. Був ще один, третій, його звали Паганіні *, теж, мабуть, єврей. Всі відомі скрипалі на землі були євреї, наприклад, Степеню, Педо-цур. Про себе я вже не говорю. Кажуть, що я непогано граю на скрипці, та куди мені до Паганіні 1 Паганіні, оповідають, продав душу сатані за скрипку. Паганіні не любив грати перед багатими людьми, царями і панами, хоч вони ладні були його озолотити. Він волів грати перед бідними людьми в шинках, по селах або зовсім у лісах перед звірами і птахами. Ось який був скрипаль Паганіні... Гей, голото, нумо до інструментів!

Так гукнув Нафтоле Безбородько своїм дітям. Вони вмить зібрались і взялися кожний до свого інструмента. Сам Нафтоле підвівся, постукав смичком по столу, кинув гострий погляд на всіх разом і на кожного зокрема,— і вони заграли на своїх інструментах з такою силою, що я трохи не впав. Кожний намагався грати якнайгучніше. А більше за всіх мене приголомшив один малюк, на ім'я Хомик, сухорлявий хлопчисько з мокрим носиком і босими набряклими ноженятками. Хомик грав на дивовижному інструменті, схожому на торбу. Коли надути цей інструмент, він видає дивні звуки, що нагадують нявчання кішки, якій наступили на хвіст. Хомик відбивав босою ніжною такт, дивився весь час на мене маленькими злодійкуватими оченятами і підморгував, немовби кажучи: "Еге ж, я добре дмухаю?" Проте більш за всіх орудував сам Нафтоле: він

грав, диригував, вимахував руками, рухав ногами, носом, очима і всім тілом, а коли, крий боже, хтось помилявся, скреготав зубами і люто кидав:

— Форте, паскуднику, форте! Фортіссімо! Такт, байструче, такт! Раз, два, три! Раз, два, три!..

5

Умовившись з Нафтолою Безбородьком платити за три уроки на тиждень по два карбованці щомісяця, я прошу його ще раз і ще раз, щоб це лишилося найсуворішою таємницею, а то я пропав. Він дає мені слово честі, що цього не знатиме і пташка в лісі.

— Ми такі люди,— каже мені Нафтоле гордо, поправляючи комір,— що грошей не маємо, але совісті й чесності у нас більше, ніж у найбільшого багатія! Може, в тебе знайдеться кілька копійок?

Я вихоплюю з кишені карбованця і даю йому. Нафтоле бере в мене гроші двома пальцями, як професор, кличе "праматір Хаву", дивиться вбік і каже їй:

— Візьми, купиш що-небудь на сніданок.

"Праматі Хава" бере в нього карбованця обома руками і всіма пальцями, оглядає його з усіх боків і питає Нафтоле, що купити.

— Що хочеш,— відповідає він їй удавано байдуже,— купи кілька булок, два-три оселедці, сухої ковбаси, і цибулі не забудь, оцту й олії, ну, і ще там чарочку горілки...

Коли все з'явилося на столі, всі накинулись на їжу з таким апетитом, наче після довгого посту. Навіть і мене взяла хіть, і, коли вони запросили

мене до столу, я не зміг відмовитися... Давно я не мав такої насолоди від їжі, як на тому бенкеті.

Після бенкету Безбородько моргнув команді, щоб узялися за інструменти, і мене знову вшанували музикою "його власної композиції". Цю "композицію" вони грали так оглушливо, що мені позакладало вуха, і я пішов звідти, наче п'яний, зовсім очманівши від цієї "композиції". Цілий День у хедері переді мною обертом ішли вчитель, учні і книжки, а в ушах, не вгаваючи, звучала "композиція". Вночі мені приснився Паганіні верхи на сатані, він торохнув мене скрипкою по голові,— і я прокинувся з криком, з головним болем і почав сипати словами, як із торби. Що саме я говорив, не знаю. Але моя старша сестра Песя розказувала мені потім, що я белькотав у гарячці без жодного зв'язку якісь дивні слова: "композиція", "Паганіні". І ще розповідала мені сестра, що в той час, коли я лежав хворий, до нас двічі приходив від Нафтоле-музиканта якийсь босий хлопчик довідатися, що я поробляю. Його прогнали й наказали, щоб ноги його тут більше не було...

— Чого ж приходив до тебе Нафтолин хлопчик? — допитується в мене сестра і мучить мене, щоб я їй всю правду сказав.

— Не знаю,— кажу,— далєбі, не знаю. Звідки мені знати?

— Як тобі не соромно,— докоряє мені мати,— ти вже, нівроку, дорослий парубок, тебе вже сватають, а ти товаришуєш з босими музикантами. Яка ти їм рівня? Чого хотів від тебе хлопець Нафтоле-музиканта?

— Який Нафтоле? — кажу я, прикидаючись здивованим.— Який музикант?

— Дивись на нього, на цього бідолаху,— встряє тато,— не знає навіть, що сказати. Святий та божий! Я в твої роки був уже заручений, а він ще грається з товаришами! Одягайся і йди до хедеру. Якщо тебе зустрине

Герш, який держить бойню, і питає, що тобі було, скажи — лихоманка. Чуєш, що я кажу? Лихоманка.

Я нічого сінько не розумію. При чому тут Герш з бойні і навіщо я мушу йому сказати — "лихоманка"?.. Через кілька тижнів я дістав відповідь на це запитання.

6

Герш з бойні (так його звали тому, що він, і батько його, і дід здавна орендували бойню) — людина середнього віку; у нього округле черевце, руда борідка, вогкі очиці і широке біле чоло — прикмети розумної людини. Він уславився в містечку як добра, освічена, розумна людина, як знавець біблії і дуже письменний, тобто він гарно писав. Його листами, кажуть, колись зачитувались по всій країні. Крім того, він мав гроші і доньку-одиначку, дівчину з рудим волоссячком і вогкими оченятами,— викапаний Герш. Звалася вона Естерка, а прозивали її Флестер-ка. Була вона полохлива й тендітна, боялася нас, школярів, як смерті, бо їй допікали, дражнили її й співали пісеньку:

Естер, Флестер, Чом не маєш Сестер?

Здається, що поганого в цих словах? Еге ж нічого? А все-таки Флестерка, почувши ці слова, затуляла вуха, тікала з плачем, ховалася в глухому закутку і кілька днів боялася вийти на вулицю.

Та це було давно, коли вона ще була дитиною. Тепер вона стала вже дівчиною на відданні, заплела собі руду кіску і як наречена ходить, причепурившись за останньою модою. Моя мати дуже любила її й не могла нахвалитися нею: "Тиха голубка". Естерка іноді по суботах приходила до моєї сестри Песі і, коли зустрічала мене, червоніла й опускала очі. А сестра моя Песя навмисне кликала мене, запитувала про що-небудь і пильно дивилася нам обом в очі.

Одного разу трапилась пригода. Приходить до нас у хедер мій тато з Гершем, а слідом за ними поспішає шадхен * Шолом-Шахне, шестипала кучерява людина з чорною бородою, великий злидар. Побачивши таких гостей, наш учитель Зорах надягнув на себе капоту і шапку поверх ярмулки. Від несподіванки й поспіху один пейс заскочив йому за вухо, шапка зсунулась, і з-під неї більш як наполовину визирала ярмулка, а одна щока в нього за-шарілась. Можна було наперед сказати, що тут щось криється, тим більше, що Шолом-Шахне останнім часом чогось занадто унадився до нас у хедер. Щоразу викликав він учителя в сінці і там стояв з ним кілька хвилин, вопи таємниче розмовляли, перешіптувалися, вимахуючи при цьому руками й знизуючи плечима, а Шолом-Шахне, зітхаючи, закінчував:

— Та одно з двох! Коли судилося, то це напевне станеться. Що ми можемо знати?

Відколи прийшли гості, вчитель Зорах не знав, що йому робити, куди їх посадовити. Він схопив кухонний ослінчик, на якому його дружина солила м'ясо, і спочатку покрутився з ним по хаті, а потім поставив його і сам таки сів. Але зразу ж підскочив, як ошпарений, дуже зніяковівши, і схопився за задню кишеню капоти, неначе щось загубив.

— Ось стілець, сідайте,— звернувся він до гостей.

— Нічого, нічого, сидіть,— відказує тато,— ми зайшли до вас, реб Зорах, тільки на хвилину, вони перевірять мого хлопця з біблії.

І тато показує на Герша.

— О, прошу, чом ні? — каже вчитель Зорах, хапає біблію і підносить її Гершеві з таким виглядом, немовби кажучи: "Ось тобі, і роби що хочеш!"

Герш бере біблію в руки як людина, що добре розуміється на цьому крамі, схиляє голівку набік, примружує одне око, довго перегортає сторінки і підносить мені перший розділ "Пісні пісень".

— "Пісня пісень"? — озивається вчитель з посмішкою, немовби кажучи: "Нічого складнішого не могли знайти?"

— "Пісня пісень",— відповідає йому Герш з бойні.— "Пісня пісень" не така легка хіч (він не вимовляє "р"), як ви гадаєте. "Пісню пісень" тхеба хозуміти.

— Звичайно,— усміхаючись, озивається шадхен Шо-лом-Шахне. Учитель дає мені знак, я підходжу до стола, розхитуюсь і починаю вголос, наспівуючи:

— "Пісня пісень" — спів над усіма співами. Всі пісні співав пророк, а цю співав пророк син пророка; всі пісні співав мудрець, а цю співав мудрець син мудреця; всі пісні співав цар, а цю співав цар син царя.

Співаючи, я зиркаю на своїх екзаменаторів і на обличчі кожного помічаю інший вираз. На обличчі в тата розлилося задоволення і гордість. На обличчі вчителя застиг страх, що я, боронь боже, зіб'юся і зроблю помилку. Його губи тихенько промовляли за мною кожне слово. Герш сидів, схиливши голову трохи набік, руду борідку тримав у роті, одно око заплющив, а другим дивився в стелю і прислухався, як великий-великий знавець. Шадхен Шо-лом-Шахне весь час не зводив з нього очей. Він сидів, наполовину перехилившись вперед, допомагав мені хитатися і не міг утриматись, щоб не перепинити мене. Усміхаючись і кашляючи водночас, Шолом-Шахне махнув подвійним пальцем і вигукнув:

— Коли всі кажуть, що він знає, значить, знає. Через кілька днів були заручини, і я став у щасливий

час нареченим Флестерки, єдиної Гершевої доньки.

Іноді буває так, що людина виростає за день більше, ніж інший за десять років. Коли я став нареченим, я зразу відчув, що я дорослий. Здається, той самий, що й раніше, а проте не такий. Всі — від наймолодшого товариша аж до вчителя реб Зораха — почали ставитись до мене з більшою пошаною: що не кажи — наречений з годинником. І тато теж перестав гримати на мене; про ляпаси годі казати: як це можна надавати ляпасів нареченому із золотим годинником? Ганьба перед людьми і соромно перед самим собою. Правда, одного разу у нашому хедері відшмагали нареченого Елю за те, що піймали на гарячому, коли він разом із селянськими дітьми ковзався на річці. Про цю подію гомоніло тоді все містечко. Його наречена, дізнавшись про такий скандал, так довго плакала, аж поки нареченому повернули тноїм *, а сам наречений з досади и ганьби хотів кинутись у річку, та вона якраз тоді взялася кригою...

Майже таке саме нещастя трапилось зі мною, але не через шмагання й ковзання на річці, а через скрипку. Ось як була справа.

До нашої винної крамниці часто заходив капельмейстер Чечик, якого ми звали "пан пулковник". То був високий здоровило з великою круглою бородою і страхітливими бровами. Розмовляв він дивною мішаниною з кількох мов. Під час розмови він поводив бровами. Коли опускав брови, обличчя його робилося темне, як ніч, а коли піднімав, воно ставало ясне як день, бо під цими буйними бровами були блакитні, добрі, сміхотливі очі. Чечик ходив у мундирі із золотими гудзиками, і саме тому його звали у нас "пан пулковник". У нашій крамниці він був частий гість не тому, що, боронь боже, любив чарку, а тому, що мій тато вмів майстерно готувати з родзинок "найкраще, найдорожче угорське вино", яким Чечик не міг нахвалитися. Він, бувало, покладе свою велику страхітливу руку на пляшку і каже до тата своєю мішаною мовою:

— Пане келермайстер!, у тебе найlepší унгард-вайн 2. Німа такого вина в Будапешті. Пред богом!

1 Хазяїн винного льоху (нім.)%

2 Угорське вино (нім).

До мене Чечик ставився дуже прихильно, хвалив мене, що вчуса в хедері, і часто розпитував, хто був Адам, хто такий Ізак і хто був Джозеф.

— Иосиф? — питаю я.— Праведний Иосиф?

— Джозеф,— каже він.

— Иосиф,— виправляю я знову.

— У нас Джозеф, а у вас Юзеф,— каже він і щипає мене за щічку.— Джозеф — Юзеф, Юзеф — Джозеф,— вшітко єдно, ганц егаль 1.

— Хи-хи-хи.

Я ховаю обличчя в кулак і довго сміюся.

Але відколи я зробився нареченим, Чечик теж перестав поводитись зі мною, як з дитинчам, почав розмовляти, як з рівним, розповідав про полкові пригоди і різних музикантів (пан пулковник був дуже балакучий, та ні в кого, крім мене, не ставало часу його вислухати). Одного разу він почав зі мною розмову про музику, і я спитав у нього:

— На якому інструменті грає пан пулковник?

— На вшітких інструменту,— каже він і зводить на мене брови.

— На скрипці теж? — питаю я в Чечика, і він нараз стає вищий в моїх очах.

— Приходь як-небудь до мене,— каже він,— я тобі заграю.

— Коли я можу,— кажу,— прийти до вас, пане пул-ковнику, як не в суботу? Але з умовою, щоб ніхто не знав. Обіцяєте мені?

— Пред богемі — каже він і зводить на мене брови.

8

Чечик жив ген далеко за містом у білій маленькій хатинці, з маленькими віконцями, пофарбованими віконницями і зеленим городом, на якому гордовито красувалося —багато високих жовтих соняшпиків, що, схиливши трохи набік головки, трохи коливались, наче кликали мене до себе: "Сюди, до нас, хлопчику! Тут просторо, вільно, ясно, свіжо й тепло, тут хороше!.." І після бруду, спеки й куряви, що в містечку,, і після тісноти, гармидеру й галасу, що в хедері, таки вабить сюди, бо тут просторо, вільно, ясна, свіжо й тепло, тут хороше! Хочеться бігати, стрибати, горлати, співати чи то зовсім кинутись на землю, обличчям у зелену, пахучу траву... Та ба! Не про вас це, єврейські діти! Жовті соняшники, зелена капуста, свіже повітря, чиста земля, ясне небо,— пробачте, це не на вашому смітнику зросло!..

Зустрів мене чорний, кудлатий собака з червоними вогненними очима. Він так люто накинувся на мене, що душа в п'яти сховалася. Щастя, що собака був прив'язаний. Почувши мій лемент, Чечик вибіг без мундира і нагримав на собаку,— лише тоді собака вгамувався. Після цього Чечик підвів мене до чорного собаки. Запевняючи мене, що нічого боятись, собака не вкусить, він запропонував мені, щоб я погладив тварину, і, недовго думаючи, взяв мою руку та провів нею по собачій шкурі. Чорний розбишака опустил хвіст, схилив голову і кинув на мене погляд збоку, немовби кажучи: "Твоє щастя, що пан стоїть поблизу, а то пішов би ти звідси без руки..." Набравшись страху через собаку і зайшовши з паном пулковником до хати, я зацікавився від здивування: всі стіни зверху до низу увішані рушницями, а на підлозі лежить шкура з головою лева чи тигра із страхітливо гострими зубами. Ну, лев — це ще невелике лихо, він дохлий. Але рушниці, рушниці! Мені не любі були свіжі сливи і рум'яні яблука, якими частував мене господар з власного саду.

Мої погляди безперестанку стрибали з однієї стіни на другу. Лише згодом, коли Чечик великою дужою рукою витяг з червоної коробки маленьку, кругленьку, пузату скрипку, поклав на неї свою велику широку бороду та провів кілька разів смичком по струнах і пролунали перші звуки незнаної мелодії, я вмить забув чорного собаку, страхітливого лева і заряджені рушниці. Я тільки бачив перед собою велику Чечикову бороду і його опущені брови, бачив лише круглу пузату скрипочку і пальці, які літають по струнах так хутко, що людський розум не може осягнути: де береться стільки пальців?

Потім зник і Чечик з його широкою бородою, густими бровами і чудесними пальцями. Я вже не бачив перед собою нічого. Я тільки чув спів, стогін, плач, хлипання, гомін, шепотіння,— дивні звуки, яких ніколи в світі не чув! Звуки солодкі, як мед, лились невпинно, лилися безпосередньо в серце, і душа моя полинула ген-ген далеко, в інші світи, у земний рай самих лише звуків, самих співів...

— Гербати хцеш? 1 — раптом звернувся до мене Чечик, поклавши скрипку і ляснувши мене по плечі.

Мені здалося, що я впав з сьомого неба на землю.

З того часу я приходив сюди щосуботи по півдні слухати Чечикову гру на скрипці. Я вже йшов просто, нікого не боячись, і навіть з чорним собакою ми так заприятелювали, що, побачивши мене, він крутив хвостом і намагався кинутись до мене лизнути руку. Та я йому не дозволяв: "Будемо краще дружити на відстані!"

Дома жодна душа не знала, де я марную час у суботу,— все-таки наречений! — і не знали б до сьогоднішнього дня, якби не трапилася зі мною нова халепа, велике нещастя, яке буде описане в розділі дев'ятому.

Кого, здається, має обходити, коли, наприклад, хлопець іде в суботу погуляти трохи далі, ніж усі, за околицю міста? Невже справді немає іншої роботи, як підглядати, цікавитися чужими справами? Але балачки тут не допоможуть. Така вже наша вдача — придивлятися до інших, вистежувати, вишукувати хиби й давати поради. Наприклад, є такі, що люблять підійти до зовсім сторонньої людини, коли та біжить в якійсь нагальній справі, і сказати їй, що в неї, здається, підгорнулася штанина; або показати на когось пальцем так, щоб той не знав, на що ви патякаєте: на ніс, чи на бороду, чи ще там на якесь лихо; або коли хтось мучиться, відчиняючи щось, йому скажуть: "Ви не вмієте, пустіть мене"; або коли хтось будує хату, зупиняться й зауважать йому, що стеля, здається, занадто висока, кімнати надміру просторі, а вікна потворно широкі,— хоч розвалюй хату і будуй нову... Отак, розумієте, заведено у нас з давніх-давен, ще з перших днів створення світу. Ми з вами людей не переробимо, та це зовсім і не наш обов'язок...

Після такої передмови вам уже буде зрозуміло, чому Ефраїм Колода — зовсім чужий мені чоловік, який доводився нам п'ятим колесом до воза,— чатував на мене, підглядав, рознюхував, куди я йду, і підклав мені свиню: за-присягся, що сам бачив, як я їм трэфне у пулковнпка і курю цигарки в суботу. "Щоб я мав,— казав він,— таке щастя, як це щира правда, а коли брешу, нехай не діждуся прийти туди, куди йду; навіть коли це хоч трішечки неправда, нехай мені рот скривиться і очі повилазять".

— Амінь, дай боже! — озвався я і дістав від тата свіжого ляпаса, щоб не був зухвалим... Та я, здається мені, забігаю наперед. Я вам забув розповісти, хто такий Ефраїм Колода і що то за людина, і як усе це виникло.

На околиці міста, за мостом, жив Ефраїм Колода. Чому його звали Колодою? Він колись торгував лісом. Тепер уже не торгує. Цьому є певна причина. На складі у нього знайшли чужу колоду з чужим клеймом. Він мав через це багато клопоту. Почався суд, тяганина,— насилу відкараскався від тюрми. Відтоді він кинув торгівлю, взявся до міських і

громадських справ: цехи, податки на м'ясо, синагога... Попервах у нього не дуже ладилось — він зазнавав ганьби, але чим далі, тим більше прибирав до рук громадські справи і почав натякати, що знає всі входи й виходи... З часом Ефраїм став потрібною людиною, без якої не можна було й кроку ступити. Отак залазить хробак у яблуко, уможується досить просторо, стелить собі м'яке ліжко, відчуває себе як дома, стає великим цабе.

Був Ефраїм низенький на зріст, мав куці ноженята й маленькі рученята, червоні щічки, ходив швиденько, пританцьовуючи і похитуючи голівкою. Говорив він скоромовкою, повискуючи, а сміявся дрібно, наче розсипаючи горох. Я його терпіти не міг — сам не знаю за віщо. Кожної суботи, коли я йшов до Чечика або від Чечика, я зустрічав його на мосту в довгому залатаному святковому сюртуці. Він ішов, заклавши руки назад і наспівуючи дуже тоненьким голоском, а довгий сюртук досягав йому до п'ят.

— Добридень,— вітаю я його.

— Добридень,— каже він.— Куди це хлопець прямує?

— Просто так,— кажу,— прогулююсь.

— Прогулюєшся? Сам-один? — каже він і дивиться мені в очі з такою посмішкою, що важко второпати, що він хоче цим сказати: чи то велика відвага з мого боку, що наслідуюсь іти сам-один, чи розумно я дію, чи по-дурному...

Одного разу, йдучи до Чечика, я помітив, що Ефраїм Колода чогось надто пильно дивиться мені вслід. Я зупинився на мосту і почав дивитися у воду. Ефраїм теж зупинився і теж почав дивитися у воду. Тоді я пішов назад. Бачу, він слідом за мною. Я знову попрямував до Чечика, але й він — туди ж. Потім він зник. Згодом, сидячи за столом з Чечиком і попиваючи чай, ми почули, що чорний собака на когось дуже гавкає і

рветься на ланцюгу. Я глянув у вікно, і мені здалось, що бачу щось низеньке, чорненьке, на маленьких ніжках, воно біжить-біжить і зникає. Судячи з усього, я б міг заприсягтися, що це Ефраїм Колода.

Так воно й було. Я прийшов додому присмерком з роз-червонілим обличчям і застав Ефраїма біля столу. Він із запалом щось розповідав і сміявся за своєю дивною манерою. Побачивши мене, він замовк і почав постукувати куцими пальцями по столу. Проти нього сидів тато,— білий як крейда,— крутив бороду, одриваючи волосинки одну по одній,— ознака, що він роздратований.

— Звідки це ти йдеш? — запитує в мене тато і дивиться на Ефраїма.

— А звідки мені йти? — питаю.

— Не знаю,— каже він мені.— Скажи ти — звідки, ти знаєш краще.

— З синагоги,— кажу.

— А де ти,— каже,— був цілий день?

— А де ж,— питаю,— мені бути?

— Хіба я знаю,— каже він,— де? Скажи сам де, тобі краще знати.

— У синагозі,— кажу.

— Що ти робив,— каже,— в синагозі?

— Що я міг робити,— питаю,— в синагозі?

— Хіба я знаю, що ти міг робити,— каже він,— у синагозі?

— Учився,— відповідаю.

— Що ти,— допитується він,— учив?

— Що мені вчити? — кажу.

— Хіба я знаю, що ти міг вчити?

— Талмуд вивчав,— відповідаю.

— Який розділ талмуда ти вивчав?

— Який розділ я міг вивчати?

— Хіба я знаю,— каже він,— який розділ ти міг вивчати?

— Я вчив,— кажу,— трактат "Субота".

Тут Ефраїм Колода засміявся дрібненько, а тато не міг більше стриматись. Він скочив з місця і почастивав мене двома дзвінками, вогненно-палаючими ляпасами. У мене аж іскри з очей посипались. Це почула мама в сусідній кімнаті і прибігла з галасом:

— Нухиме, господь з тобою, що ти робиш? Парубка б'єш, нареченого, перед вінчанням? Що буде, коли дізнається сват?!

Мати мала рацію. Сват дізнався про всю пригоду — Ефраїм сам усе йому переказав і цим помстився на ньому: вони завжди були на ножах.

Назавтра мені повернули тноїм і подарунки нареченій. Скінчилось моє женихівство. Це так допекло татові, що він занедужав, пролежав довгий час у ліжку, а мене не пускав до себе, навіть бачити не хотів, хоч як просила за мене мати, хоч як старалася виправдати мене.

— Така ганьба! — казав він.— Ганьба — це мені найгірше за все!

— Чого ти так побиваєшся? — намагалася його заспхити коїти мати: — Знайдемо іншу наречену. Що поробиш? Віку собі вкоротити? Певно, вона була не його суджена...

Серед тих, хто приходив відвідати мого хворого батька, був також і капельмейстер Чечик.

Побачивши його, тато зняв ярмулку, сів на ліжку, подав йому худу, висохлу руку, подивився в очі і сказав:

— Ой пане пулковнику, пане пулковнику!..

Більше він нічого не міг вимовити, бо його душили сльози і кашель...

Уперше за своє життя побачив я на очах у тата сльози. Це мене так вразило, що аж серце защеміло. Я стояв, дивився у вікно і ковтав сльози. У цю хвилину я щиро шкодував про все, що заподіяв. Я каюся від усього серця і зарікся, що ніколи-ніколи не буду сердити тата, ніколи-ніко-ли не завдам йому неприємностей. Прощай, скрипко!